

9-cu istiqamət: Azərbaycançılıq ideyasının təbliği

Azərbaycan şairi, yazıçısı, alimi, mütəfəkkiri, tərcüməçisi, Azərbaycanın ilk tarixçisi hesab olunan Abbasqulu ağa Bakıxanov (Bakıxanov Abbasqulu Mirzə Məhəmməd oğlu, Qüdsi) XIX əsrdə yetişmiş maarifçilərimizdən biri kimi azərbaycançılıq ideyasının, bütövlükdə isə azərbaycanşünaslığın inkişafında özünəməxsus rol oynayıb.

Azərbaycan tarixşünaslığı elminin əsasını qoymaqla Bakıxanov xalqımızın təşəkkül tarixinə, milli düşüncəsinə, şüuruna əvəzsiz töhfələr bəxş edib. Tədqiqatçı Zöhrə Əliyevanın "Azərbaycan maarifçiliyi və dünya ədəbi-nəzəri fikri" əsərində qeyd edilir ki, Azərbaycan ədəbi-bədii fikri və mədəniyyəti Şərq və Qərbin səmərəli və mənəvi dəyərlərinin sintezidir. Tədqiqatçılar vurğulayırlar ki, XIX əsrdə yaşayıb-yaratmış Azərbaycan ziyalılarının əksəriyyəti, o cümlədən də Bakıxanov Şərq və Qərb sivilizasiyaları arasında mənəvi körpü rolunu oynayıb. Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru Vahid Ömərov qeyd edir ki, bir milli ideoloji hərəkat kimi maarifçilik öz böyük tarixi-tipoloji funksiyasını Yaxın və Orta Şərqdə, eləcə də, Azərbaycanda da icra etmiş olur: "İctimai və bədii təfəkkürün məhz maarifçilik mərhələsində Azərbaycanda da antifeodal məfkurənin və realist metodun müstəqil milli tipi yarana bilir. Məhz bu zaman - XIX əsrin ortalarından ümummilli ədəbi dilin təşəkkülü prosesi başa çatır, demokratizm ideologiyası kimi formalaşır, rus və Qərb mədəniyyəti ilə əlaqələr güclənir, klassik romantik poeziyanın, həmçinin, Vaqif, Zakir, Vəzəh və Bakıxanovun təmsalında "yeni dövr" ədəbiyyatının təşəkkülü üçün bilavasitə bədii-estetik ənənələr də öz tarixi keçid və zəmin rolunu icra etməyə başlayır. Maraqlıdır ki, bədii fikrin həm tam müstəqil, xalis milli realist təfəkkür mədəniyyətinin ümumi sisteminə (regionlar və ədəbi məhəllələr müstəvisindən) kənara çıxaraq, daha böyük genişliyə qədəm qoyması XIX əsrin ikinci yarısına təsadüf edir".

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Fəlsəfə İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Bakıxanov irsinə dair sayısız tədqiqatın müəllifi Faiq Ələkbərli "Bakı-Xəbər"ə bildirdi ki, o, "Milli ideologiyaya tarixi-fəlsəfi baxış" əsərində Abbasqulu ağa Bakıxanovun azərbaycançılıq ideyasının təfəkküründə oynadığı rolunu geniş təhlil edib. "Fikrimizcə, A.Bakıxanov Azərbaycan elmi tarixşünaslığının banisi olmaqla yanaşı, həm milli ideyalılığı ilə seçilən milli tarixi, həmçinin, milli ideologiyanın ilk yaradıcılarından biri olub. Bizim bu fikrimizi XX əsr

Azərbaycanın görkəmli ziyalılarından biri, türkçülük ideologiyasının daşıyıcısı Y.V.Çəmənzəminlinin A.A.Bakıxanovun tarix əsərinə verdiyi qiymət də təsdiq edir: "Gülüstanı-İrəm" indiyə qədər mövzu muza dair (söhbət "Azərbaycan tarixi" haqqında yazılmış əsərlərdən gedir - F.Ə.) qələmə alınan əsərlərin ən qiymətlisidir. Qüdsi tarixi yalnız siyasi hadisə kimi deyil, daha geniş olaraq təsvir edir. Coğrafiya, etnoqrafiya və ədəbiyyatımızı belə unutmur. Bizə görə, etnoqrafın məlumatı son dərəcə maraqlıdır...". F.Ələkbərli qeyd etdi ki, A.Bakıxanov öz fəaliyyətilə azərbaycançılığın inkişafında mühüm rol oynayıb: "Mənim düşüncəmə görə, A.Bakıxanov XIX əsrdə Azərbaycan-türk mütəfəkkirləri arasında milli ruhlu maarifçilərdən biri kimi milli ruha dönüşə başlamışdı. Düzdür, Bakıxanov islam dininə xeyli dərəcədə bağlı insan olub. Bunu hələ 1903-cü ildə "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı" əsərində Firudin bəy Köçərli də qeyd edirdi. Həmin əsərində Firudin bəy yazırdı ki, Bakıxanov nə qədər islam dininə bağlı olsa da, ancaq o, öz müasirlərindən fərqlənir və bir çox cəhətinə görə milli maarifçi adına layiq olan bir şəxsiyyətdir. Birincisi, Bakıxanov Azərbaycan türkləri arasında ilk dəfə qəzet çıxarmağa cəhd edən bir şəxsiyyətdir. Hətta "divar qəzeti" formatında bir neçə səhifəlik qəzetin yaranmasının təşəbbüskarı olmuşdu. Amma o, rus dilində olmalı idi. Ancaq çox təəssüflər olsun ki, onun qəzet çıxarmaq ideyası gerçəkləşmədi. Sonradan bilirik ki, Həsən bəy Zərdabi Azərbaycan türkcəsində qəzetin nəşrinə nail oldu. Bakıxanov da buna cəhd göstərmişdi, amma alınmamışdı. Müasir ruhlu milli məktəbin yaranması məsələsində də Bakıxanovun böyük əməyi olub. O, məhz Azərbaycan türklərinə məxsus milli ruhda məktəblərin açılmasına cəhdlər göstərir, xüsusi layihə ilə çıxış etsə də, lakin təəssüf ki, Çar Rusiyası onun bu təşəbbüsünün gerçəkləşməsinə imkan verməyib. Bilirsiniz ki, o dövrdə rus-tatar məktəbləri açırdılar, bu məktəbin də məqsədi, əslində, ruslaşma siyasəti aparmaqla, bu məktəbə daxil olan gənclərimizi sonradan rus siyasətinə xidmət etməyə yönəltmək idi.

Ədəbi irsimizdə azərbaycançılıq ideyasının daha bir önəmli mənbəyi - Bakıxanov...

Faiq Ələkbərli: "...Bakıxanov milli ideologiyamızın, azərbaycançılığın ilk nümayəndələrindən biridir"

"Bakıxanovun milli ruhda "Gülüstanı-İrəm" əsərini qələmə alması..."

siya etməsi, erməni, gürcü, polyak və başqa xalqların ziyalılarındakı, alimlərində gördüyü millət və vətən təəssübkeşliyi sövq edib. A.Bakıxanov anlayırdı ki, bu pərakəndəliklə bir şey əldə etmək olmaz, ən düzgün yol millətin tarixini yazıb onun milli tarixi şüurunu bərpa etməkdir. Düzdür, o özü bəzən qeyd edirdi ki, millət təəssübkeşliyindən uzaq bu tarixi yazıb, daha çox obyektiv yanaşma sərgiləyib. Şübhəsiz ki, onun yazdıqlarında obyektivlik var idi. Özü deyirdi ki, mən bu əsəri yazarkən millət və vətən təəssübkeşliyindən çəkildim. O bu əsəri tamamladıqdan bir neçə il sonra öz əsərinə münasibətdə yazırdı: "Bu ananın hiss etdiyi ləzzət gəlməz hesaba, bənzər ancaq o ləzzət bu tərəvəli kitaba". Yaxud da ki, başqa bir mənbədə göstərir: "bu kitab yarandısa, xayışeyi-museyi zaxar için yazılmalı oldu, lakin bu əsərim xalq için". Yeni, gördüyümüz kimi, o bu əsəri məhz xalq üçün yazmışdı. Sonradan o bu əsərin kitab halında çap olunması üçün Birinci Nikolay da akademiklərdən M. Brosse və B. Dornun həmin kitab haqqında rəylərini öyrənməyə çalışır. Həmin alimlərin kitab haqqında müsbət rəy yazmasına baxmayaraq, Birinci Nikolay "Bakıxanovun əsəri Avropa alimlərinin tənqidinə davam gətirə bilməz" deyə kitabın dövlət hesabına nəşr edilməsinə icazə vermir. Buna səbəb isə kitabda Bakıxanovun milli ruhunu əks etdirməsi və yenidən Azərbaycan türklərini bir araya gətirmək təşəbbüsləri idi. Əslində, "Gülüstanı-İrəm"i diqqətlə oxuduqda görürük ki, məhz Bakıxanov qədim dövrlərdən bütün türk dövlətlərini - Xəzərləri, Albaniyanı, Şərqi və Qərbi türk dövlətlərini türk ruhun-

da göstərir. Bakıxanovun həmin əsərində, açıq-aşkar, Azərbaycanın və ətrafının qədim türk yurdu olduğu öz əksini tapıb. Burada Bakıxanovun ən önəmli məsələsi Şirvan və Dağıstan xalqlarının mənşəyinin türk olduğunu və bizlərin burada lap qədim dövrlərdə yaşadığımızı göstərir. Xarəzmədən, Nizami Gəncəvidən, Qəzvinidən, başqa şəxsiyyətlərdən sitatlar gətirərək buranın qədim bir türk yurdu olduğunu irəli sürür. Həmçinin, əsərdə Azərbaycan xalqının və Azərbaycan xalqına bağlı olan digər xalqların dillərini də araşdıranda qeyd edir ki, burada əsas dil Azərbaycan türkcəsidir. Bu əsərində açıq şəkildə göstərir ki, buranın əsas əhalisi türklərdir və danışdığı dili də türk dilidir. Həsən bəy Zərdabi də bu önəmli məsələ də göstərir ki, Bakıxanovun məsələni bu cür qoyması, şübhəsiz ki, Çar Rusiyasını razı salmayıb. Düzdür, o, türk sözü ilə yanaşı, Çar Rusiyasının təzyiqi altında "tatar" sözündən də istifadə edir. Hətta onun "Tatar nəğməsi" adlı şeiri də vardı. Sonradan həmin şeiri bizimkilər Sovet dövründə "Azərbaycan nəğməsi" adlandırıldı. Bütün hallarda, biz görürük ki, Bakıxanov türk ruhunu həmişə daha çox qoruyub. Yeri gəlmişkən, Bakıxanovun bu əsəri yalnız 1926-cı ildə rus dilində nəşr edilmişdi. Bu nəşrdə müəyyən qədər itisirlər olsa da, yəni müəyyən qədər milli ruh qorunub saxlanmışdı. Orada göstərilir ki, Bakıxanov "mən dörd dilə yazmışam - türk, ərəb, fars və rus dilində yazmışam" deyir. Maraqlıdır ki, 1951-ci ildə onun kitabı Azərbaycan dilində nəşr olundu və türk dili sözü də Azərbaycan dili sözü ilə əvəzlənib" - deyə F.Ələkbərli qeyd etdi.

F.Ələkbərlinin sözlərinə görə, Bakıxanovun Azər-

baycan xalqı qarşısında gördüyü ən böyük iş, birincisi, "Gülüstanı - İrəm" əsəri ilə Azərbaycan xalqının tarixini sistemli şəkildə dövrlərlə kompleks şəkildə yazmaq olub. F.Ələkbərli qeyd etdi ki, Bakıxanovdan əvvəl də Azərbaycan tarixinin yazılması ilə bağlı fikirlər var: "Məsələn, XIII əsrdə yaşamış Əbülhica əl-Rəvvadinin Azərbaycan tarixinə aid "Tarixi-Azərbaycan" adlı əsərinin olduğu iddia olunur. Lakin o bizə hələ gəlib çatmayıb. Ona görə də akademik Ziya Bünyadov haqlı olaraq yazırdı ki, Bakıxanov Azərbaycan elmi tarixşünaslığının banisidir və onun yazdığı "Gülüstanı-İrəm" isə akademik, planlı ilk monoqrafik tədqiqat əsəridir. Doğrudan da Bakıxanovun milli ruhda "Gülüstanı-İrəm" əsərini qələmə alması və Azərbaycan xalqının tarixini yazması məhz azərbaycanşünaslıq, azərbaycançılıq baxımından çox mühüm əhəmiyyət kəşb edir. Əlbəttə, Bakıxanovla bağlı çoxlu fikir və ideya səsləndirə bilərik. Fikrimcə, yeni dövrdə Bakıxanov milli ideologiyamızın, azərbaycançılığın ilk nümayəndələrindən biridir, çağdaş anlamda ilk millilik, milli özünəüdərk, milli özünəməxsusluq kimi keyfiyyətlər Bakıxanovda özünü büruzə verib. Əgər kimlərsə iddia edərlərsə ki, milli ideologiyanın ilkin mərhələsi Mirzə Fətəli Axundzadə ilə başlayır, mənəcə, bu bir qədər mübahisəlidir. Doğrudur, Axundzadə də Azərbaycan fəlsəfi-ictimai fikir tarixində bir sıra reformaları ilə yadda qalıb. Ancaq apardığım tədqiqatlar nəticəsində belə bir qənaətdə gəlməşəm ki, Axundzadədən öncə, ondan fərqli olaraq yalnız qiyabi deyil, əyani şəkildə Qərb dünyası ilə tanış olan Bakıxanov öz dövrünün - XIX əsrin ilk milli ideoloqu və milli maarifçisidir. Şübhəsiz, burada milli ideoloqluq və milli marifçilik nisbi xarakter daşıya bilər. Ancaq, mahiyyət etibarilə, Bakıxanovda bu ruhu görmək mümkün deyil. Biz də bu mənada Bakıxanovu ilk milli ideoloq hesab edirik".

"Gülüstanı-İrəm"də vətənpərvərlik hissi olduqca çoxdur. A.Bakıxanov özü həmişə öz vətəni, öz xalqını sevdiyi və onunla fəxr etdiyini qeyd edib. "...Bu ölkədən olmağım-la fəxr edirəm". Bu da Bakıxanovun vətənpərvərliyinin ölməz bir örnəyidir.

İradə SARIYEVA
Yazı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında KİVDF-in İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə çap olunur.